

BOEKBESPREKING

Joas, Hans. 2024. *Why the Church? Self-Optimization or Community of Faith*

Vertaald door Alex Skinner, oorspr. *Warum Kirche?* (2022).
Stanford University Press, 184 pp.

Ton Bernts*

Hans Joas is een bekende Duitse godsdienstsocioloog met uitgesproken, regelmatig ook normatieve opvattingen over de functie van religie en de rol van de christelijke/katholieke kerk binnen moderne samenlevingen. Tegenover vermeende secularisatie en onttovering poneert hij de niet-aflatende invloed van het heilige. Zijn bijdragen zijn vooral theoretisch van aard, via specifieke interpretaties van onder meer het werk van Durkheim en Weber, en vele andere sociologen en filosofen.

Dit meest recente boek is geen monografie maar een bundeling van inhoudelijk zeer diverse artikelen. Bekende thema's uit eerder werk (vooral uit het ook in het Nederlands vertaalde werk *Die Macht des Heiligen* (2017)) passeren de revue, zoals de psychologische behoefte aan religie, de relatie tussen de christelijke religie en mensenrechten, en natuurlijk de kritiek op de secularisatiethese. Wat dit laatste punt betreft, wijst Joas op de wereldwijde toename van het aantal christenen en op de in zijn ogen problematische link tussen secularisering en modernisering. Joas verwijt secularisatie-theoretici vooringenomenheid, maar polemiekt is hemzelf bepaald ook niet vreemd. Zo blijft de evidente marginalisering van de kerken in Europa bij hem verder onverklaard, op een enkele zin achter in het boek na waarin deze ontkerkelijking zonder enige onderbouwing wordt toegeschreven aan de toegenomen distantie van de kerk tot de werkende klasse. De diversiteit van de bundel wordt nog versterkt door twee uitgebreide beschouwingen gewijd aan het leven en werk van Alexander Döblin en Leszek Kolakowski; beschouwingen die zich deels laten lezen als bekeringsverhalen en die, zoals Joas zelf in de inleiding stelt, mogelijk irritatie kunnen opwekken bij de lezer.

* Nijmegen.

Nieuw is de institutionele en kerkpolitieke vraag waarom er volgens Joas een (i.c. in grote lijnen de huidige) kerkelijke organisatie nodig is om de christelijke religie te bestendigen. In deze recensie zal ik me beperken tot de drie hoofdstukken waarin deze vraag aan de orde is. Hoofdstuk 2, direct na de inleiding, draagt de titel van de bundel: 'Why the Church?' Dus niet waarom wij behoefte hebben aan religie, maar waarom christenen hiertoe een kerk nodig hebben. Joas focust vooral op zijn eigen (katholieke) kerk. Waarom moeten we in een tijd van individualisering en democratisering toch vasthouden aan het (historisch en theologisch) beproefde idee van een overkoepelende wereldkerk? Joas gaat hiertoe op een voor hem kenmerkende manier aan de slag. Hij start met een uitgebreide analyse van het historische debat over onderscheidingen zoals kerk, sekte en mystieke cult, waarna hij een aantal conclusies trekt met betrekking tot de huidige kerkelijke institutie. In een wereld waarin het aantal christenen enorm is toegenomen, dienen de christelijke kerken volgens Joas het ideaal van universalisme uit te dragen. Tegelijk dient de interne diversiteit tussen katholiek en protestant, tussen orthodox en mystiek, en tussen leken en gewijden te worden bewaard en benut. Echter, spiritualiteit in de vorm van zelf-optimalisatie valt hierbuiten: een gerichtheid op transcendentie en moreel universalisme blijft onmisbaar voor een kerklid. Tegenover deze interne diversiteit stelt Joas dat transcendentie niet kan worden bewaard of gepresenteerd in deze wereld zonder organisatie, en tegelijkertijd dat de organisatorische vormen altijd ondergeschikt zijn aan het transcendente ideaal, de heilsverwachting. De consequentie is dat beslissingen binnen de kerk volgens Joas altijd moeten worden gezien op de mate waarin ze het transcendente ideaal dienen. Het leergezag blijft hierbij richtinggevend. Inclusie en kritiek zijn belangrijk, maar niet alles is voorwerp voor democratisch overleg, net zomin als dat bijvoorbeeld op universiteiten het geval dient te zijn, aldus Joas. Wat hem betreft gaat het bij een versterking van de kerk minder om democratisering dan wel om gestructureerde inbreng zoals in het recente synodale proces. De grimmige realiteit van gevallen van machtsmisbruik binnen de kerken erkent Joas overigens.

Als we hoofdstuk 2 in algemene zin opvatten als een analyse van de rol van instituties binnen het religieuze systeem, dan volgt in hoofdstuk 5 een beschouwing over de functie van het religieuze in de moderne samenleving, die getekend is door individualisering en dientengevolge zelfoptimalisatie. Joas verwijst voor de culturele rol van de kerk naar Victor Turners theorie over anti-structuren: rituelen en locaties die transcendentie en verbinding bevorderen en aldus vervreemding tegengaan. Volgens Joas hebben kerk en religie in dit opzicht een uniek aanbod voor de samenleving. Hij gaat daarbij wel opzichtig voorbij aan mogelijke andere vormen van verbinding die bijvoorbeeld door zijn landgenoot Hartmut Rosa in zijn werk over resonantie zijn beschreven, zoals kunst, liefdesrelaties of ambachtelijke passie.

Het derde onderdeel van Joas' analyse is dan de verhouding van het religieuze systeem tot andere systemen, met name die van moraal en politiek. In hoofdstuk 10 wordt de kerk als mogelijke morele actor beschouwd. Joas is sceptisch: het christelijk geloof getuigt van het besef van transcendentie dat tot een ethos van naastenliefde leidt. Maar Joas keert zich tegen een directe vertaling van het christelijke ethos naar concrete morele oordelen of politieke opstellingen, hetgeen een *Gesinnungsethik* zou betekenen. Op de achtergrond speelt hier de discussie in Duitsland rond de *Willkommenskultur* toen Angela Merkel grote aantallen immigranten toeliet en de Duitse kerken dit naar Joas' smaak te gemakkelijk ondersteunden. Joas stelt zich radicaal op en ziet in religie vooral een attractieve dimensie, in moraal veeleer een restrictieve dimensie. Dimensies die, aldus Joas, in het dagelijkse leven vaak verweven maar ook te onderscheiden zijn. De kerken past derhalve grote terughoudendheid als het gaat om concrete of politieke morele oordelen. Aan de ene kant is deze positie begrijpelijk, als we bijvoorbeeld zien hoe in de Verenigde Staten christelijke groeperingen allerlei politieke inperkingen ondersteunen. Aan de andere kant vereist dit dat de kerken toch genooddaakt zijn te oordelen over althans het onterechte gebruik van de christelijke boodschap, zoals recent Paus Leo X vicepresident Vance gevoelig op de vingers tikte.

De radicale scheiding tussen religie en moraal zoals Joas die voorstaat, roept veel vragen op die helaas niet worden behandeld in het boek. Zo is er de observatie dat de macht van de kerken vaak heeft geteerd op juist de verbinding met moraal en politiek, en dat bijvoorbeeld Luhmann in deze toenemende scheiding een oorzaak ziet voor de verzwakking van het religieuze systeem. Ook is de vraag interessant in hoeverre Joas met zijn opstelling de weg vrijmaakt voor het pleidooi van Habermas voor (een gesprek over) een universele post-metafysische moraal, waarbij specifieke waarden (de 'attractieve' dimensie) van de verschillende wereldreligies geen obstakel meer behoeven te zijn.

Joas' nieuwste boek biedt enerzijds enkele interessante en gedegen beschouwingen over het religieuze en christelijke veld. Maar zijn behandeling van de hoofdvraag 'Why The Church?' (die in deze onevenwichtige bundel nog geen derde van de inhoud beslaat) laat de lezer met veel nieuwe vragen achter.